

שערוריית הקידושין באליסנדריה (של"ט) מקור נכבד לתולדותיה של הקהילה

במשך ארבעים וחמש שנים, משנת רצ"ד ועד שנת של"ט (1534—1579), נעו וזעו קהילות איטליה בענייני שידוכין, קידושין וגיטין שבדרך-כלל היו מוצאים את פתרונם בזמן קצר על-ידי בית דין מקומי וללא רעש וגעש. פולמוסים גדולים התעוררו בשל כך ורבנים מאיטליה ומחוצה לה לקחו חלק בוויכוחים הסוערים עד שהנושא הפך למרכזי בחיי הקהילות באיטליה.

במשך כשנה ומחצה (סיוון רצ"ד — מרחשוון רצ"ו) פרץ ריב בין שתי משפחות עשירות באיטליה על שידוך שנתקלקל. הרחות סערו ועשרות רבנים וראשי קהילות לקחו בו חלק. פרשה זו כמעט שלא היתה ידועה עד שסיכמה לאחרונה יעקב בוקסנבוים בספרו 'פרשיות'. הוא הקדיש לה חלק נכבד מספרו (תל-אביב תשמ"ו),¹ ביארה והדפיס את הפסקים והאיגרות בעניינה, כולם מכתובי-יד.

הפרשה הנודעת ביותר היא פרשת הגט של תמרי—וינטורוצו (שכ"ו—שכ"ז), ספרים נדפסו בעניינה ועליה נכתבו כמה מאמרים, עד כי נראה שכמעט מוצתה.² לעומת זאת הפרשיה האחרונה, שזיעזעה את קהילת אליסנדריה, לא נדונה כלל והמקורות עליה נותרו בכתובי-יד 'מתנות באדם' שבגנזי בית-המדרש לרבנים בניו-יורק סי' 1355, ובהעתק ממנו בכ"י 'מערבי נחל' שבספרייה הנ"ל, סי' 1356.

לא זו בלבד, אלא משההדיר יעקב בוקסנבוים את ס' מתנות באדם (תל-אביב תשמ"ג) לא כלל בו את הפסקים והאיגרות שנמצאים גם ב'מערבי נחל' ולכן גם התעודות בעניין השערוריה באליסנדריה טרם ראו אור.

פירסום המקורות וחקירת הנושא הם עניינו של מאמר זה. ותחילה עלינו להקדים דברים אחדים לתולדות קהילת אליסנדריה.

אליסנדריה דילה פאליה (Allesandria della Paglia), עיר בלומברדיה שבצפון איטליה, השתייכה במאה הט"ז לדוכסות מילאנו. בשנת 1535 עברה העיר, יחד עם כל הדוכסות, לשלטונה של ספרד. ישוב יהודי היה באליסנדריה עוד במחצית הראשונה של המאה הט"ו. בשנת ר"נ (1490) נתנה העיריה רשיון לאברהם בן יוסף כהן ויטאלי להתישב באליסנדריה ולפתוח שם בנק להלוואות.³ משפחה זו מילאה תפקיד מכריע בחייהם של יהודי העיר.

1 במבוא עמ' 29—41, ובתעודות בעמ' 234—345.

2 ראה לאחרונה יצחק יודלוב, הערות ביבליוגרפיות לפרשת הגט תמרי—וינטורוצו, עלי ספר, ב (תשל"ו), עמ' 105—120; מאיר בניהו, האסכולות של המבי"ט ושל מרן רבי יוסף קארו והתכתשויות ביניהם אסופות, ג (תשמ"ט), עמ' פ—פא.

3 מ"ד קאסוטו באנציקלופדיה אשכול, כרך ב, עמ' 682; רות, תולדות היהודים באיטליה, תל-אביב, 1962, עמ' 82. לדעת קאסוטו, יוסף כהן ויטאלי היה ממוצא איטלקי והוא שיסד את

כאשר נגזר גירוש על יהודי אליסנדריה בשנת 1597, הורשו שתי משפחות להישאר, ואחת מהן היא משפחת כהן—ויטאלי.⁴ במאה הי"ז מנו בני משפחת כהן—ויטאלי כשני שלישים ממספר בני הקהילה. אחד מצאצאיה הוא הרב המפורסם ר' בנימין כהן—ויטאלי שנולד באליסנדריה והיה רב בריג'ו במחצית השנייה של המאה הי"ז, ונחשב לגדול המקובלים באיטליה אחרי פטירת רבו הרמ"ז.⁵

בסוף המאה הט"ז עמד בראש המשפחה ר' שמואל (סימוני) כהן ויטאלי. כאשר ביקשו לגרש את היהודים מדוכסות מילאנו בשנת 1592 נסע למדריד והצליח לבטל את הגזירה עד שנתחדשה בשנת 1597.⁶ כנראה שבשבילו נכתב ספר תורה בשנת שמ"א (1581) על ידי ר' מאיר בן אפרים מפאדובה,⁷ ונראה שהוא שניהל משא ומתן עם דוכס סבויה בשנת 1572 בדבר התיישבות יהודים בדוכסות.⁸

תושב חשוב אחר של אליסנדריה הוא קלונימוס פולייסו. ידוע עליו שבשנת 1601, לאחר הגירוש, הוא קיבל רשיון לתזור לאליסנדריה.⁹ להלן יוברר שהיה גר שם עוד לפני הגירוש. שתי תשובות שבס' מתנות באדם שבכ"י (סי' צה—צו) הן בעניין הסיכסוך שפרץ בין קלונימוס פולייסו לבין שמואל בן חיים הכהן בשנת שמ"ו—שמ"ז (1586). וכפי הנראה שורש הריב היה השלטון בקהילה. תשובה אחת בעניין זה פירסם י' זנה.¹⁰ התשובות שב'מתנות באדם' הן המשך לתשובות שפירסם זנה והן מתייחסות אליה. זנה לא עמד על משמעות התשובה, מתוך שלא היו לפניו התשובות האחרות.

הקהילה. אולם ה' ביינארט (במאמרו התיישבות היהודים בסאבויה בעקבות הפריביליגיה של 1572 — ספר זכרון לאריה ליאונה קארפי, ירושלים תשכ"ז, עמ' 77) כותב על שמעון הכהן, שהיה בודאי אחד מצאצאיו (ראה הע' 7), שמוצאו מספרד, ושהגיע לאליסנדריה דרך קושטא.

4 יוסף הכהן, עמק הבכא, וינה 1852, עמ' 163—165; אשכול, שם.

5 ראה במבואו של הרב יצחק נסים זצ"ל לשו"ת הרב"ך, ירושלים תשכ"ז; מ' בניהו, התנועה השבתאית ביוון, ירושלים תשל"ג, במקומות הרבה (ראה מפתח).

6 עמק הבכא, עמ' 158.

7 JQR, XI, 1899, p. 290; אשכול, שם, עמ' 682. שמו של האיש שבשבילו נכתב ספר התורה: 'שמואל כהן יחיאל בר חיים כהן... הדר בעיר אלכסנדריה'. השם יחיאל הוא השם העברי לויטאלי; ראה: משה דוד קאסוטו, היהודים בפירנצי בתקופת הרניסאנס, ירושלים תשכ"ז, עמ' 181, והכוונה כאן לשם המשפחה ולא לשם פרטי.

8 יהושע פואה, הסכסוך בין נסיכי סאבויה ובין האפיפיור בענין הבנקאים היהודים מפורטוגאל — ארץ ישראל, ג (תשי"ד), עמ' 240; ביינארט, שם, עמ' 77. פואה וביינארט מכנים אותו בשם: שמעון ויטאלי הכהן, ואביו (שגם הוא עסק בעניין) שמו וידאל. נראה לי שיש כאן חילופין של השם סימוני = שמעון = שמואל. ראה אצל קאסוטו, פירנצי, עמ' 184 (גם בתשובות שלהלן ישנו אדם בשם שמואל חיים בולוניז המכונה שימון). וידאל הוא חיים, כמובן, וראה בהערה הקודמת, ששם אביו של השתדלן הוא חיים.

9 אשכול, שם. Pugliese, משפחה ידועה בצפון איטליה, בפיימונט ובמונפיראטו. יעקב פולייסו היה בנקאי בעיריה לו (Lu) שבמונפיראטו בשנת 1576. עיין Salvatore Zoa, Gli Ebrei nel Monferato עמ' 74. משה פולייסו מניצה ירד מנכסיו במלחמות שבשנת 1690, שם, עמ' 104. על אחרים ממשפחה זו ראה: ח"י דימיטרובסקי, לתולדות היהודים בנסיכות מילאנו, תלפיות, ו (תשי"ג), עמ' 341—342; הנ"ל, ציון, כ (תשט"ו), עמ' 176; דוד תמר, ציון, כא (תשט"ז), עמ' 236; D. Kaufman, Meir B. Ephraim of Padua — JQR, XI, 1899, p. 289.

10 Isaiah Sonne, Expurgation of Hebrew Books — the work of Jewish scholars — 1943 (Reprinted from the Bulletin of the New York Public Library, 1942)

המקורות לשערוריית הקידושין מצויינות ב'מתנות באדם' סי' קלג—קלט (מערבי נחל' סי' קעא, קכה—קלא). וזה עניינה: אחד מתושביה קידש נערה בחשאי שלא ברצון אביה ואמה, בשנת של"ט (1579). שמו של אותו אדם שקידש בחשאי הוא שמואל חיים (שימון) בן אברהם הכהן בולונייזי. ח"ז דימיטרובסקי¹¹ פירסם מכתב של אדם בשם מנחם פולייסי, המספר על שמואל בן אברהם הכהן, תושב אליסנדריה, היושב בבית הכלא, ופולייסי מבקש ממקבל המכתב שיעזור לו להשתחרר. לדעת דימיטרובסקי שמואל הכהן שישב בכלא הוא שמואל הכהן (ויטאלי) שהלך למדריד בכדי למנוע את גירוש היהודים. אולם, שם אביו היה חיים ולא אברהם. לעומת זאת נראה שהיושב בכלא הוא בן אברהם (בולונייזי) שקידש אשה בחשאי, וקצת ראייה לזה, שבאותו מכתב אומר הכותב על שמואל זה: 'ואתה שמעת על אביו כמ"ר אברהם כהן יצ"ו היה מטובי המדינה, אף כי לעת עתה שיני בניו תקהינה.' משמע שבניו לא היו אנשים ישרים ביותר, ובפרט זה היושב בכלא.

להלן יובא החלק ההיסטורי של התשובות, עם עיקרי המשא והמתן ההלכתי, בכדי שאפשר יהיה להבין את טעמיהם של הרבנים הפוסקים. כיוון שהתשובות האחרונות הן קדומות בזמן, אפתח בהן.

הרקע לשערוריה היתה התקנה שתיקנו נציגי קהילות איטליה שנתאספו בפירארה בשנת שי"ד.¹² התקנה השביעית:

שכל מי שיעזיז פניו לקדש אשה... שלא יהיה בעשרה, בלי רשות אביה ואמה, אם יש לה אב ואם, או בלי רשות שנים מקרוביה היותר קרובים אליה כשאין לה אב, יהיה מגודה ומוחרם המקדש וגם העדים המעידים על הקדושין.¹³

מקרים כגון אלו היו גפוצים בקהילות ישראל ותקנות מסוג זה נתקנו בתקופות שונות במקומות רבים.¹⁴

בשנת של"א (1571) חידשו רבני מדינת מונפיראטו את התקנה הנ"ל, נוסח התקנה נמצא בין השאר גם ב'מתנות באדם' סי' קלג.¹⁵ כמה שנים אחרי-כן עבר יהודי אחד על התקנה, והמעשה עורר פולמוס גדול.

וזה סיפור המעשה. שמואל חיים, המכונה שימון, בן אברהם הכהן בולונייזי, הוציא קול כאילו קידש את צורלה בת מרדכי שטן, שגר במונקאלבו (יישוב קטן סמוך לקאסאלי מונפיראטו), מבלי שביקש רשות מהוריה. הדבר אירע בג' באייר של"ט (1579). קאסאלי היתה בירת דוכסות מונפיראטו (שמשנת 1566 היתה שייכת לדוכסות מנטובה) וגם מונקאלבו היתה בדוכסות מונפיראטו. אליסנדריה היתה, כאמור, בדוכסות מילאנו. לשייכות המדינית של הערים קאסאלי ואליסנדריה היתה חשיבות רבה במהלך המאורעות.

11 תלפיות, שם, עמ' 719—720.

12 על תקנות אלו ראה מ' בניהו, הסכמה ורשות בדפוסי ויניציאה, ירושלים, תשל"א, עמ' 80—86.

13 פחד יצחק, ערך תקנות, דף קנה.

14 עיין: פחד יצחק, ערך קדושין בעשרה, דף פב, א. ראה גם להלן בנוסח התקנה של שנת של"א, שבה נזכרו תקנות קודמות מאת רבני איטליה, וכן א"ה פריימן, סדרי קידושין ונישואין, ירושלים תש"ה, עמ' קלא—קלג.

15 הוא שונה במקצת מהנוסח אצל ל' פינקלשטיין, L. Finkelstein, Jewish Self-Government in the Middle Ages, New York 1924, p. 307—308. והוא יותר מתוקן. רוב השינויים הם קלים, אך יש לציין שאצל פינקלשטיין נאמר — פעמיים — שהתאריך של התקנה הוא ש"ע (1610), וב'מתנות באדם' נאמר שהתאריך הוא של"א (1571) וזה התאריך הנכון, כפי שמוכה מהלך המאורעות. להלן בגוף התקנה אני מעיר על כל השינויים שבין שתי הנוסחאות.

כאשר שמע על כך הרב דוד שמואל זנוויל פישקרול, הרב בקאסאלי, שהיה אחד ממתקני התקנה בשנת של"א, כתב מיד (ביחד עם ר' אהרן דוד גורלינגן מקרימונה, שהודמן אז לקאסאלי) אל דון גדליה אבן יחיא, שגר אותה שעה באליסנדריה ושימש שם כרב, וציוה אותו 'שיהא מתון בדין זה' ושלל ידון אותו בעצמו אלא יצרף אליו שני תלמידי חכמים מוסמכים להוראה, וכן שיגזור בשמו של פישקרול ששום אדם שאינו רב לא ישב בבית דין לקבל עדות על הקידושין.

חודש וחצי אחר-כך בא שימון המקדש לקאסאלי ונפגש עם פישקרול. שימון הביא עמו כתב ובו עדותם של העדים שראו את הקידושין. פישקרול אמר לו שעל-פי ההלכה אין עדות שבכתב מועילה ועליו להביא את עדיו לפני בית דין והדיון חייב להיות בנוכחות הנערה. ועוד אמר לו שהוא עבר על התקנה של שנת של"א, שהיתה ידועה היטב לשימון, כיוון שאחת הסיבות שבגללן תוקנה התקנה היה מקרה דומה שאירע בשנת שכ"א (על ידי קלונימוס פולייסו הנזכר למעלה) באחותו של שימון עצמו, ובידי שימון היה הטופס המקורי של התקנה. על כך השיב שימון שהוא נכון להביא את עדיו לפני כל בית דין, ולקבל תשובה על שעבר על התקנה. שימון השיג רשיון מהסינט להושיב בית דין על מנת לשמוע את העדים.

אף-על-פי כן לא הוזרו פישקרול לשבת בדין ושימון הוכרח 'לבטל את התמיד', כלומר להפסיק את התפילה בציבור כדי שהקהל ישמע את תביעתו, ואז החליט הקהל להעמיד לו בית דין. מצידו של מרדכי שטן, אבי הנערה, נקבע לדין ר' גרשון קיציגין. שימון לא ברר לו דיין ואמר שאחת היא לו איזה חכם ייצג אותו בדין, ועל פישקרול הוטל למנות חכם בשבילו (ובסופו של דבר הוא מינה את ר' מנחם חלפן לדין). פישקרול עצמו נתמנה דיין שלישי. לבסוף לא נעשה דבר ושימון חזר לאליסנדריה.

בהיותו באליסנדריה פנה שימון אל השלטונות, והמושל ציווה על יוסף בנו שלר' גדליה אבן יחיא לישב בדין יחד עם שני אנשים אחרים מאליסנדריה. יוסף היה תלמידו של פישקרול, והוכתר בתואר 'חבר', אולם לדברי פישקרול הוא 'אינו מבין סוגיא בתלמוד'. יוסף אבן יחיא וחבריו סירבו להיות בית-דין, 'בגלל כמה טעמים' (שאינם מפורטים) 'בעיקר' משום שאי אפשר לדון שלא בפני הנערה. אבל המושל איים עליהם בקנס אם לא ידונו. על כן התנו הדיינים שאין פסק דינם מחייב, ואם הצד השני (כלומר אבי הנערה) ירצה בכך, יכול הוא לדרוש שישמעו את העדים פעם שניה. לדעתו של פישקרול היו הדיינים פסולים מסיבה נוספת, שלא היו בקיאים בהלכה.

בינתיים ביקש פישקרול רשות מהדוכס לדון בעניין, וקיבלה, והוא הורשה אפילו להחרים אם יהיה צורך בכך.¹⁶ בתחילת חודש תמוז בא שימון שוב לקאסאלי ואמר לפישקרול שהוא מוכן לעמוד שוב בדין ולהביא את עידיו לקאסאלי. פישקרול גזר עליו בכוח חרם שלא יצא מן העיר, ואביה של הנערה השפיע על הפקיד הממונה על היהודים וגם הוא אסר על שימון לצאת ממונפיראטו. כדיין שלישי בירר פישקרול את ר' מנחם חלפן.

לפני שהספיקו לשבת בדין רצה שימון ללכת לאליסנדריה לצורך עסקיו, וביקש מפישקרול שיתיר לו את החרם, וכן ביקשו שיכתוב וימסור לו כתב-הזמנה לעדים כדי שהם יבואו

16 בדרך כלל היה אסור להחרים בלי רשות השלטונות. במנטובה, שמונפיראטו היתה שייכת לה באותה שעה, פורסם בשנת 1550 צו מטעם הדוכס שהתיר ליהודים להחרים רק בתנאי שתינתן להם בכל מקרה רשות לכך על-ידי הדוכס. ראה סימונסון, תולדות היהודים בדוכסות מנטובה, א, ירושלים תשכ"ה, עמ' 257.

לקאסאלי. פישקרול סירב בתחילה אך לבסוף, אחרי ששימון התחייב ונשבע לחזור לקאסאלי במועד שנקבע לו, הרשה לו לצאת מן העיר, אבל הוא לא נתן לו את ההזמנה לעדים. במקום זה שלחו את אחיה של הנערה לאליסנדריה להזמין את העדים. האח הלך פעם אחת ולא הצליח. פעם שניה, ואז הלשין עליו שימון לפני השלטונות — לדברי פישקרול — והענישו את האח והיכו אותו בשוק של אליסנדריה.

סוף דבר, שימון לא חזר לקאסאלי, ולא זו בלבד אלא שבאליסנדריה גזרו נידוי על פישקרול ובית דינו ועל מרדכי שטן ובנו. מכתבי הנידוי היו מצורפים לתשובות אלא שהמעתיק ב'מתנות באדם' השמיט אותם מכיון שנכתבו באיטלקית. משום כך לא ידועה לנו דעתם של חכמי אליסנדריה. נראה שאנשי אליסנדריה נפגעו מזה שפישקרול ביקש לדון לא רק על עצם העדות אם היא עדות אמת אלא גם על טיבם של הדיינים באליסנדריה, שלדעתו לא היו ראויים לתפקידם, וגזר עליהם בנידוי שיבואו יחד עם העדים לקאסאלי כדי לברר אם הם ראויים לתפקידם, וכן גזר על אנשי אליסנדריה לנהוג בהם נידוי אם לא יבואו. פישקרול גם מעתיק דברי אנשים בקאסאלי שאמרו שהדיינים אינם יודעים כלל עברית ובוודאי שאינם מסוגלים לתרגם את דברי העדים לעברית. (פסק בית הדין שבאליסנדריה שלפנינו כתוב בשפה עברית צחה ובודאי מי שכתב אותו ידע היטב עברית, וכנראה שהכותב הוא ר' יוסף יחיא, שהיה גדול מחבריו ועליו לא אמרו שאינם יודעים עברית).

כיון ששימון לא חזר, גזרו עליו פישקרול וקיצניגין חרם חמור. שימון הצליח (כנראה בעזרת השלטונות) למנוע פירסום החרם באליסנדריה, והוכרחו לפרסם אותו בערים הסמוכות. אחד הסעיפים הוא, כיוון שאנשי אליסנדריה מסייעים לשימון אסור לשום יהודי לאכסן בביתו אחד מתושבי אליסנדריה אלא אם כן 'האלסנדרינו' ישבע שהוא ינהג נידוי בשימון. לא נזכר כאן נידוי על הדיינים והעדים שלא באו לקאסאלי וכנראה שהם כלולים בנידוי שהוטל על המסייעים לשימון.

אחר-כך בא לקאסאלי אחד מתושבי אליסנדריה וביקש להסדיר את העניין בדרכי שלום. על-פי בקשתו כתב פישקרול מכתב לקהילת אליסנדריה ובו דרש שישתדלו אצל המושל שירשה לחזור לדון בעניין ושימון יבוא עם עידיו לקאסאלי בכדי שיעמדו שם לדין. התפתחות לא צפויה סיכלה את סיכויו האחרונים של פישקרול: ר' גרשון קיצניגין, שביחד עם פישקרול הטיל את החרם על שימון, נעתר לבקשת אחד מקרובי שימון והירשה לו לעמוד לדין גם במקום אחר, מלבד קאסאלי.

לדעתו של פישקרול חייב העניין להיות נדון בקאסאלי משלושה טעמים: א. משום ששם גרה משפחת הנערה (במונפיראטו). ב. משום שבסביבתה נעשו הקידושין. ג. משום שב-אליסנדריה אין למצוא אנשים מוסמכים לדון. פישקרול כתב את סיפור המעשה וצירף לו קונטרס בן טו דפים ובו העתקים של המסמכים שנכתבו על-ידי הצדדים וכן העתק של נוסח תקנת של"א, ושלח את הכל לרבנים שונים וביקש את חוות-דעתם. תלונותיו של פישקרול הן על שימון ועידיו שעברו על התקנה ועל חרמות והתחייבויות, על האנשים שישבו לדון באליסנדריה מבלי שיהיו מוסמכים לכך מבחינת ההלכה, על גדליה אבן יחיא שלא פעל כדי למנוע אותם מלשבת לדון ועל קיצניגין שהתיר לשימון לבסוף לעמוד לדין במקום אחר. ר' יחיאל טרבוט מפיסארו כתב תשובה על השאלה ושלחה לכמה רבנים כדי שישכימו לדבריו, וגם תשובותיהם נמצאות לפנינו.

פישקרול מזכיר מקרים דומים שקרו באיזור. הראשון הוא בשנת שכ"ח (1568), יוסף דיל אלפא קידש בחשאי את חוה בת גבריאל פאדואה. במעשה זה פסק ר' ברוך עוזיאל

חוקיטו, הרב בפירארה, שהיה אחד מראשי המתקנים בשנת שי"ד. המקרה השני היה בשנת של"א (1571) כאשר קלונמוס פולייסו קידש בקאסאלי את קרובתו אליגרה בת אברהם בולוניי, אחותו של שימון (הוא היה גר או במונפיראטו, ורק אחר כך עבר לאליסנדריה). תקנת של"א חמורה מתקנת שי"ד. הראשונה חלה על מי שקידש נערה, ואילו בשנת של"א אסרו גם לקדש בוגרת, לרבות אלמנה או גרושה. תקנת של"א מצריכה שיהיו בשעת הקידושין שניים מקרובי האשה, ואילו קודם דיי היה בהסכמת שני קרובים, מבלי שהם יהיו נוכחים. לפי תקנת שי"ד חל על העובר חרם רגיל, שאפשר להתיר אותו בקלות כאשר העברין מקבל על עצמו תשובה. לפי תקנת של"א יש צורך בעשרה רבנים משלוש מדינות. אבל ההבדל העיקרי הוא שתקנת שי"ד מטילה חרם על העברין ותו לא. ואילו בתקנת של"א נאמר: 'אם יש בידינו יכולת זה, אנו מפקירים החפץ אשר יקדש בו ... באופן שקדושיו יהיו מופקעים'.

פישקרול עצמו, שהיה אחד ממתקני התקנה, סבור שאין בכוח התקנה להפקיע את הקידושין (לעובדה זאת יש חשיבות רבה. אם הקידושין מופקעים אין מקום כלל לכל העניין, כי בין אם העדות היא אמיתית או לא, מעשה הקידושין הוא חסר תוקף, כי התקנה מפקיעה אותו). ר' יחיאל טרבוט והמשיבים האחרים חולקים עליו, ורק אחד מהם, ר' מיכאל קודוטו, רב באנקונה, סבר כמותו, אלא שלבסוף גם הוא חזר בו. קודוטו הוכיח בתחילה מלשון התקנה שגם מתקני התקנה הסתפקו אם יש ביכולתם להפקיע את הקידושין. לעומת זאת מסביר ר' ברוך אברם מספולטו, שהמתקנים ניסחו את דבריהם בלשון של ענווה, או שתפסו לשון של ספק ביכולתם 'משום מורא מלכות', 'שהוא כנטילת רשות מהאדון ... כאשר אנחנו עושים גם כן פה היום בפירארה'.¹⁷ ר' יצחק גרשון הסכים גם הוא לר' יחיאל.

תקנת של"א חלה רק על תושבי מדינת מונפיראטו, שקהילותיה היו מאוגדות כבר בתחילת המאה הט"ז.¹⁸ זכר לכך אנו מוצאים גם בדברי פישקרול שמסביר מדוע לא דנו את שימון מיד בתחילה בקאסאלי: 'ולטרדת הוועד פה ... לא נעשה עמו דבר'. הכוונה, כנראה, לוועד הקהילות של המדינה שהתכנס באותה שעה. אליסנדריה לא השתייכה למונפיראטו, ושימון היה גר בשעת הקידושין באליסנדריה. נשאלת השאלה כיצד מחייבות תקנות של"א את שימון, שהרי פישקרול חוזר ואומר ששימון עבר על החרם, יחד עם עידיו, וגם שימון הודה בכך. ר' יחיאל טרבוט הרגיש בזה והסביר שבשנת של"א, כאשר תיקנו את התקנה, היה שימון גר במונפיראטו ועל כן חלה עליו התקנה, אף-על-פי שהוא עזב אחר-כך את מקומו. אך מובן שטעם זה אינו מספיק לחייב את העידים, כפי שפישקרול ביקש לעשות, שכן לא נזכר שגם הם גרו פעם במונפיראטו (ובאמת ר' יחיאל טרבוט מזהיר את פישקרול שלא יחרים את העידים, מן הטעם האמור).

לעומת זאת אין ספק ששימון והעידים עברו על תקנות שי"ד. ומעניין, שהעובדה החשובה

17 בשולחן ערוך, אבן העזר סי' כה נפסק שאין הקידושין מתבטלים מכוח תקנה. על הדיעות השונות בקרב חכמי איטליה בעניין הפקעת קידושין, ראה א"ח פריימן (לעיל, הע' 14), עמ' קכח-קמב; קלו-קלח. פריימן מעתיק (עמ' קמ-קמא) את תקנת של"א, על-פי כ"י מונטיפיורי ב-X, REJ, עמ' 191 ועל-פי פינקלשטיין. (פריימן מסתפק אם השתמשו בתקנת של"א למעשה בכדי להפקיע קידושין. לפנינו מפורש שכל הרבנים המשיבים - מלבד פישקרול - סוברים שהקידושין של שימון פקעו מחמת התקנה, והם פסקו זאת הלכה למעשה).

18 עיין י' זנה, התקופה, תש"ח, עמ' 659, 688; מ"א שולוואס, חיי היהודים באיטליה בתקופת הרניסאנס, ניו-יורק תשט"ו, עמ' 102.

הזאת נזכרת רק דרך אגב, ובהסתייגות, במכתבם של פישקרול וקיצניגין לאליסנדריה, שבו הם מזמינים את העדים והדיינים לקאסאלי. במכתב זה נאמר כי המעשה של שימון היה 'נגד גזירתנו הנ"ל [של שנת של"א] ואולי נגד חרם ותקנות הקהלות [של שנת שי"ד]... וגם העדים לפי הנראה בתחלת הדעת עברו על חרם ותקנות הקהלות. אולם בדיונים ההלכתיים אין תקנת שי"ד נזכרת כלל. ולא זו בלבד, אלא שפישקרול מבקש מהרבנים שאליהם נשלח הקונטרס ששיבו לו כיוון שרבים עוברים על התקנה, אם ראוי לבטל את החרם שבתקנת של"א כדי שלא יכשלו בו. והדבר תמוה שהרי אפילו אם יבטלו את החרם שבתקנת של"א עדיין ישאר בתוקפו החרם שבתקנת שי"ד. נראה, שתקנת שי"ד הופקעה סמכותה בעיני הציבור, והרבנים לא ראו תוקף מחייב בחרם שיש בה, והראיה מעצם העובדה שהיו צריכים לחדש את התקנה ולגזור חרם מיוחד על מדינת מונפיראטו.¹⁹

השלטונות באליסנדריה ובקאסאלי התערבו, איפוא, בעניין בצורה פעילה. ייתכן שהדבר בא בהשפעת הקונסיל של הכנסייה בטרינט (שהיא סמוכה לקאסאלי) שביטל בשנת 1563 גישואין שנערכו בחשאי.²⁰

אנו למדים מהתשובה כמה דברים בקשר ליהודי אליסנדריה וקאסאלי. פישקרול מזכיר כמה פעמים את פרנציסקו ביצו, 'דיין היהודים וסינאטור' בקאסאלי. ידוע לנו שבפיימונט, המדינה הסמוכה למונפיראטו ולמילאנו, היה פקיד מיוחד שנקרא Conservatore degli Ebrei שהיהודים היו נתונים לשיפוטו, והיה לו תואר של סינאטור.²¹ מתשובה זו אנו רואים שגם במונפיראטו היה הדבר כך. במנטובה היה פקיד שנקרא Commissario degli Ebrei שהיהודים כינו אותו 'שומע'. הוא הוסמך לשיפוט במשפטים פליליים ואזרחיים שמעורבים בהם יהודים, ובמשך הזמן הוא געשה ממונה כללי על עניני היהודים בפני הדוכס.²²

יש עניין רב במכתב של פישקרול לקהילת אליסנדריה. פישקרול מבקש מהקהילה שתפנה אל המושל ותבקש שהעניין יהיה נדון לפני בית דין של רבנים מומחים. פישקרול מדגיש שהדיון שנעשה באליסנדריה בפקודת המושל לא היה על-פי דין תורה, ועל אנשי אליסנדריה לעמוד על הזכויות שניתנו להם לנהוג לפי דיני ישראל. פישקרול כותב בין השאר: 'תעמדו בפרץ על העבר ועל ההוה ועל העתיד [כדי שלא יקרו מקרים כאלו בעתיד], ולבטל הגזירות [שגזר המושל] ולהטעים זכויותיכם [כתבי-הזכויות שניתנו ליהודים ע"י השל-טונות] אל המושל, כי שם ה' נקרא עליכם, ותהיו מזומנים בכובעים ירוקים [לפי גזרת האפיפיור פאולוס הרביעי בשנת 1555 חויבו היהודים לחבוש מגבעות ירוקות] ²³ להקרא

19 גם האיסור להדפיס ספר בלי רשות שלוש רבנים חודשה בשנת שמ"ז. ראה על כך בניהו (לעיל הע' 12), עמ' 92—95.

20 עיין א"ה פריימן, שם, עמ' קמב.

21 רות (לעיל, הע' 1), עמ' 202.

22 ש' סימונסון (לעיל, הע' 16), שם, עמ' 81. 'דיין הממונה על היהודים' היה גם בפירארה. בשנת 1564 פנה הדיין לר' אברהם מרוויגו ולר' ברוך עוזיאל חזקינו ושאל מהו דין תורה בקשר לאלמנה אחת שתבעה כתובתה ומזונותיה מיורשי בעלה לפני בית דין של ערכאות. תשובתו של חזקינו נמצאת ב'מתנות באדם', סי' קכט.

23 גרץ—שפ"ר, כרך ז עמ' 248. יש ללמוד מכאן שבשנת 1597 היו יהודי דוכסות מילאנו חייבים לחבוש את הכובע הירוק. יוסף הכהן מספר בספרו 'עמק הבכא' (1852, עמ' 95), על גזירה שנגזרה על היהודים במילאנו בשנת 1520 לחבוש כובעים ירוקים, ואולם מסתבר שגזירה זו בוטלה ונתחדשה יותר מאוחר עקב גזירת האפיפיור.

בשם ה' ותורתו. כלומר הכובע הירוק שכפו הנוצרים על היהודים, אינו אות קלון אלא הוא מציין את היחוד הלאומי של היהודים ואת זכותם לחיות על-פי חוקים משלהם.^[1234567] עוד גקודה מעלה פישקרול במכתבו, והוא הגבול המדיני שחצץ בין קאסאלי לאליסנדריה. המושל עשוי להתנגד — ויתכן מאוד שהוא כבר התנגד קודם לכן — להעביר את הדיון אל מחוץ לתחומי המדינה. על זה אמר פישקרול כי היהודים עם בפני עצמם הם, ומיהודי לחברו אין גבול מוגבל, רק הם כמו חבורה ורליגיון של אחים וגלחים [נוזרים וכמרים] שאינם מקפידים על חלוק מלכויות ומצוים זה לזה. כלומר, כשם שאצל הנוצרים הרשות הדתית אינה כפופה לגבולות המדיניים כך גם סמכותם של הרבנים אינה תלויה בגבולות המדינה שבה הם גרים, וכל רב יכול לגזור גזירה גם מחוץ למדינתו. בצורה כזו תפש פישקרול את מעמדו של עם ישראל בגולה, ודומה שזו תפישה מקורית ביותר, אך ספק גדול אם השלטונות היו מקבלים טענה זו, ואכן הקפידו, שרבנים ממקומות אחרים לא יגזרו גזירות בתחום שלטונם.

פעולותיו של פישקרול נבעו כפי הנראה משתי סיבות: האחת — רצונו לעמוד לימינו של מרדכי שטן אביה של הנערה ולמנוע משימון, שהצליח לפתות את הנערה, לבצע את זממו (לדברי פישקרול היה שימון מפורסם לנוכל ומשחק בקלפים שמבזבז את כספו ו'מירר את חייה של אשתו הראשונה'), וכן ביקש לעמוד על משמר התקנה; והשנית — תקיפותו והרגשתו כי סמכותו מגעת גם לתחומה של אליסנדריה. וכפי שנראה להלן אכן היתה אליסנדריה כפופה לסמכותו, במידה מסויימת.

וזה סיפור המעשה שבתשובות סי' צה—צז. כבר הזכרתי שבני משפחת כהן—ויטאלי היו מראשי הקהילה. כפי שנראה מתשובה צז, היה גם בית הכנסת של אליסנדריה בביתם, וכנראה שהנהגת הקהילה היתה בידם. בחודש תשרי שמ"ו (1585) נבחרו שמואל פיסארו, אברהם קונציו וקלונימוס פולייסו ל'מחלקי הבתים' באליסנדריה וכן נבחר וועד חדש לקהילה ובו לא היו מיוצגים בני משפחת כהן—ויטאלי. כמו כן הפסיקו להתפלל בבית הכנסת של המשפחה ושכרו דירה בביתו של גוי אחד עבור בית הכנסת. נוסף על כך מנעו שלושת האנשים הנזכרים משמואל ב"ר חיים כהן ויטאלי להשכיר את ביתו. רבים בקהילה התנגדו לשלושת האנשים האלה, שהיו כנראה אלמים. הציבור לא היה שבע רצון מפעולותיהם, והחליט, יותר מאוחר, להעבירם מכהונתם. אולם שלושת האנשים הנ"ל סירבו להתפטר והשתררו על הקהל בעזרת חצר המושל. בענייני הקהל שרר אי סדר וכל צד האשים את משנהו. פולייסו האשים את שמואל ואת אחיו אלעזר הכהנים שהם מלשינים, וכן האשים את אלעזר שגנב את קופת הצדקה, ופולייסו ופיסארו הלשינו על האחים לפני השלטונות. כספים ומסמכים של הקהילה נמצאו בידי אנשים פרטיים, ושכר הדירה של בית הכנסת החדש לא שולם. דעתו של פישקרול נטתה לצידם של מתנגדי משפחת כהן, בעומדו פעם אחת בבית הכנסת חירף וגידף את שמואל הכהן, והלה השיב לו, ועל כן פישקרול נידה אותו. העניין הובא לבוררות לפני רבני מנטובה (בחודש אלול שמ"ו, 1586). הרבנים גזרו ששמואל הכהן חייב להתנצל לפני פישקרול ואילו פישקרול חייב להסתלק מן העניין, כיוון שהוברר שהוא שונא של משפחת הכהן. כן גזרו על פולייסו וחבריו להרשות לשמואל הכהן להשכיר את ביתו כרצונו וכן להכניס אותו לוועד הקהילה. שמואל הכהן עשה כאשר נצטווה אבל הצד השני המשיך בשלו ולא קיים את פסק הדין, ופישקרול סירב למחול והמשיך לתמוך בשונאיו של שמואל הכהן.

על זה באו תשובותיהם של רבני פירארה, ר' נתנאל הדני (שהיה קודם בקאסאלי, וגר

עכשיו בפירארה), ר' רפאל יוסף טריוויש ור' יחיאל טרבוט. תשובתו של טריוויש אינה לפנינו, אבל היא נזכרת בתשובות של שני הרבנים האחרים. תשובתו של נתנאל הדני הדפיסה זנה.²⁴ הדני כותב (ביום ה' כסלו ש"ו, 1586) שקלונמוס (קלימנטי) פולייסו ושמואל מפיסארו הם רשעים ידועים. את פולייסו גידה הדני בזמנו, כאשר קידש אשה שלא ברשות הוריה, ואז הוא — הדני — ביחד עם פישקרול תקנו תקנה (הכוונה לתקנת של"א), וכן גם שמואל פיסארו גודה כמה פעמים. ואילו 'ביתו של הקצין כמה' חיים כ"ץ [אביו של שמואל הכהן-ויטאלי]... הוא המיוחד והמוחזק באליסנדריה. הדני גזור על 'בני ק"ק אליסנדר' החרדים אל דברי וחייבים בכבודי, באשר התגוררתי ביניהם ודרשתי ולמדתי כולם דברי תורה מפי, לנהוג נידוי בפולייסו ובפיסארו עד שיפייסו את משפחת הכהן, ואחר-כך יגישו ריבותם לפני שני מבוררים 'עם איזה רב שיהא מסדר, בתנאי שמהר"ר זאנביל [פישקרול] יצ"ו לא יהא המסדר'.²⁵

משלושת התשובות שבעניין זה שב'מתנות באדם' רק בשלישית, סי' צו, נזכר שמו של הכותב, ר' יחיאל טרבוט (ביום ה' כסלו ש"ז) — שלושה ימים אחרי התשובה של הדני, ואילו בשתי האחרות אין חתימה, אבל ב'מערבי נחל' שלושתן חתומות בשמו של ר' יחיאל. גם בכתוב-היד שהיה בידי זנה, שממנו הדפיס קטע מסי' צה, נאמר שהמחבר הוא ר' יחיאל. וזה תוכן התשובות:

סי' צה מכוון נגד פולייסו ופיסארו שהלשינו על שמואל ב"ר חיים הכהן והוציאו שם רע על אחיו אליעזר, והוא מצווה לפייס את האחים הכהנים ולפצותם על הנזקים שנגרמו להם עקב המלשינות.

סי' צו מכוון כלפי ר' זנוויל, ואולי נשלח אליו. עיקרו של המכתב הוא, שהוכח כי ר' זנוויל שונא את האחים ועליו להסתלק מלדון בעניינם, בפרט לאחר שהוא סירב למחול לשמואל הכהן, כפי שציוו רבני מנטובה.

סי' צז מופנה אל אברהם קונציו ופיסארו, בדבר הסיכסוכים והתקלות שגרמו לתוהו ובוהו בענייני הקהילה. הוא מוכיח אותם על שלא עמדו בהתחייבותיהם כלפי שמואל הכהן, וכי עליהם להסתלק מתפקידם כ'מחלקי הבתים'. כמו כן יש לסלק את כל הפרנסים שאינם רצויים לציבור ולבטל את כל התקנות שהציבור מתנגד להם, ולבחור פרנסים חדשים ולתקן תקנות חדשות על דעת רוב אנשי הקהילה (נראה שהפרנסים שהשתלטו בכוח על הקהילה תיקנו תקנות כרצונם). יש לקחת את הכספים והמסמכים השייכים לקהילה שנמצאים אצל אנשים פרטיים ולתת אותם 'ביד שלישי נאמן לקהל, היינו ביד האלוף מהר"ר גדליה יחיאל יצ"ו עד יתוועדו בני הקהל ויסיכמו ביד מי יעמדו'.

אליסנדריה לא היתה, איפוא, מקום תורה באותה שעה, והיתה כפופה לרבני קאסאלי, שהרי נתנאל הדני, שהיה רב בקאסאלי, היה דורש ומלמד תורה באליסנדריה. כיוצא בזה פישקרול, שבא לבית-המדרש של אליסנדריה והתקוטט עם שמואל הכהן ורצה שהסיכסוך יהא נדון לפניו — בדיוק כמו במקרה של שימון בולונייז שבתשובה קלג.

24 Expurgation, Appendix 11 (לעיל, הע' 9), עמ' 40—41.

25 הדני מספר שטופס תקנת של"א נמסר לידי שמואל כהן בן חיים [ויטאלי]. ויש להעיר, שפישקרול כותב בתחילת סימן קלג, שטופס התקנה היה ברשותו של שמואל הכהן בן אברהם בולונייז. כיוון שברור הוא ששני אלה הם שני אנשים שונים, צריך לומר שהיו כמה העתקים. אך עצם העובדה שטופס התקנה של מדינת מונפיראטו נמסר לתושב אליסנדריה שבמדינת מילאנו היא תמוהה.

אשר לנתנאל הדני, יש לתקן כאן את דברי זנה במאמרו הנזכר. לדעתו הדני עסק בצנזורה של ספרים עבריים מטעם השלטונות, תחת פיקוחו של הכומר של אליסנדריה. מתוך התשובה הנ"ל הוא הסיק גם שהדני גר באליסנדריה. אבל ברור שזו טעות. הדני גר בקאסאלי, והיו לו קשרים הדוקים עם אליסנדריה הסמוכה, ומתוך כך מינה אותו הכומר שם לצנזור. ^{12,34,567}אנשי החכמה אנו יודעים עתה שהדני עזב את קאסאלי בין שנת של"א (שאו הוא תיקן את התקנה), לשנת של"ט (1571–1579), שהרי בזמן שהיתה השערוריה של שימון בולוניו הוא כבר לא היה בקאסאלי.²⁶

הדברים שנאמרו בתשובה סי' צו על האנשים שנתמנו להיות 'מחלקי בתים', קשורים כנראה בגזירה שנגזרה על היהודים באליסנדריה בשנת 1584 (בעקבות גזירת הגיטו שנתפשטה אז באיטליה) שיגורו כולם ברחוב מיוחד.²⁷ היה צורך לחלק את הדירות שבאותו הרחוב, ולתפקיד זה נתמנו אותם האנשים. יש ללמוד מתוך התשובה שאף-על-פי שהגזירה נגזרה בשנת שמ"ד, הרי בשנת שמ"ו עדיין לא נסתיימה העברת היהודים לרחוב המיוחד ועדיין פעלה הוועדה המיוחדת לכך. מסתבר שמשום כך גם הפסיקו להתפלל בבית הכנסת שבבית משפחת ויטאלי, משום שהבית היה מחוץ לשטח הגיטו, ועל רקע זה היה גם הסיכסוך בקשר להשכרת ביתם של בני ויטאלי. כנראה שלזה כיוון ר' יחיאל טרבוט שכתב (בסימן צו) שכאשר 'תחזור עטרה ליושנה' בית הכנסת יחזור לביתם של בני ויטאלי, והכוונה, שגזירת הגיטו תתבטל.

אוצר החכמה

האנשים הנזכרים כאן. הם:

ר' גדליה בן יוסף אבן יחיא. נולד באימולה בשנת 1515 ונפטר כנראה באליסנדריה בשנת 1587. מדברי פישקרול אנו למדים ששימש מורה הוראה לבני אליסנדריה. פישקרול זילול וליגלג על ידיעותיו בהלכה. יש לציין שאם כי אין הוכחות שיחיא היה תלמיד חכם מופלג, הרי אין ספק שהיה ראוי לתפקידו. מלבד הדברים הקצרים שנדפסו בשמו ב'פחד יצחק'²⁸ מעידה גם התשובה סי' סג ב'מתנות באדם' (המובאת כאן בנספח) על תורתו וחסידותו. מעמדו בקהילת אליסנדריה אינו ברור. פישקרול מכנה אותו בתואר: 'המעטר עצמו

26 זנה קבע שהדני עזב את אליסנדריה 'מעט לפני 1585', ולא זו בלבד אלא שהוא עזב את העיר מפני שהסתבך בסיכסוך של פולייסו ושמואל הכהן! זנה מוסיף ואומר שפישקרול האיטלקי תמך בפולייסו, משום שגם הוא היה איטלקי, והדני, שהיה ספרדי, תמך בשמואל הכהן שהיה ספרדי. נוסף על חוסר הטעם שבהשערה זו אפשר להוכיח שאינה נכונה. אנו יודעים כעת שבשעה שפרץ הסכסוך הזה כבר היה הדני גר מזמן בפירארה. ואשר להשערות של זנה, הנה פישקרול היה אשכנזי דווקא, ובמקום אחר (בספרו 'מפאולו הרביעי עד פיוס החמישי', תשי"ד, עמ' 132 והלאה) זנה עצמו מציג את פישקרול כדוגמא לדרך הלימוד של האשכנזים וכנציג אופייני של הרבנים האשכנזים באיטליה! נתנאל הדני לא היה ספרדי אלא ליוואנטיני. בתשובה קיג שב'מתנות באדם' הוא חותם: 'נתנאל הדני אשר יצא ממצרים'. לעומת זאת משפחת הכהן-ויטאלי היא משפחה איטלקית דווקא (לדעתו של קאסוטו הנזכרת למעלה). השערותיו של זנה, שם, בקשר לזמנה של תקנת של"א (הוא הרגיש בטעות שאצל פינקלשטיין) מיותרות עתה, אחרי שמפורש בנוסח שב'מתנות באדם' שהתקנה נתקנה בשנת של"א. זנה מוכיח במאמרו שגם פישקרול עסק בצנזורה של ספרים עבריים. ועיין עתה מ' בניהו, הסכמה ורשות בדפוס ויניציאה, עמ' 98, 196.

27 אנציקלופדיה אשכול, שם.

28 פחד יצחק, ערך חליצה קודמת, דף כו.

בכתר ההוראה והיושב בראש לבני אלסנדריה. במכתבו לקהילת אלסנדריה כותב עליו פישקרול: 'המכנה עצמו מעצמו מהר"ר ודון גדליה וגאון יחיא'. לפי זה יש להסתפק אם יחיא היה הרב הרשמי של בני אלסנדריה, ויותר נראה שמחמת היותו תלמיד-חכם יחידי בעיר, ובהיותו דרשן מפורסם (אחד מספריו של יחיא, שנשאר בכתוב-יד, הוא אוסף של קפ דרשות שנאמרו בערים שונות באיטליה), נעשה ממילא למורה הוראה בעיר. אנו רואים גם שבסיכסוך של שנת שמ"ו—שמ"ז (ס"י צה—צז) עמד מן הצד ולא השתתף בו באופן פעיל, למרות שהסיכסוך נגע להנהגת הקהילה וכל סדרי הקהילה נפגעו אז קשות (וכנראה שמשום עמדתו זו היה נאמן על שני הצדדים). אנשי אלסנדריה רצו לכונן אותו ואת תומכיו, בעזרת השלטונות, לשלם את חלקם בהוצאות חגיגות פורים. אין ספק שאם היה הרב הרשמי של הקהילה לא היתה הקהילה מתעלמת מדעתו ומתיחסת אליו בצורה בלתי מכובדת.

לפי זה אפשר, אולי, להסביר את פשר יחסו של פישקרול אליו. ייתכן שפישקרול ראה בו (שלא נתמנה לרב על-ידי הקהילה ובכל זאת היה מורה-הוראה) משיג-גבול, שכן כבר ראינו שמצודתם של רבני קאסאלי היתה פרושה גם על אלסנדריה.

ר' גדליה ו' יחיא מזכיר את פישקרול בספרו 'שלשלת הקבלה'.²⁹

יש להעיר שכותבי תולדותיו כותבים שבסוף ימיו 'נסע למזרח' ונפטר באלכסנדריה.³⁰ והקורא עלול להבין שהכוונה לאלכסנדריה של מצרים, ואינה אלא אלסנדריה שבאיטליה, בעיר שגר בה בסוף ימיו. אשר לנסיעה למזרח, נראה שר' גדליה נסע לתורכיה, שבה גרו קרוביו. רמז לנסיעה זו מצוי בספרו.³¹

על יוסף, בנו, אין בידינו ידיעות מלבד מה שכותב עליו פישקרול. הוא נסמך בתואר 'חבר' בידי פישקרול עצמו, אבל הוא אומר עליו שידיעותיו הן מעטות מאוד.

גרשון קציגין. בני משפחת קציגין ידועים באותם הימים כתושבי מודינה, קאסאלי, קיירי וערים איטלקיות אחרות.³² מדבריו שנדפסו בס' 'מתנות באדם' הוא בא לאיטליה מצפת: 'המגורש מבית תענוגיו, עד ישיקף אל כרוב חסדיו, מן זעירי דמתא צפת'. נראה שהוא ר' גרשון ב"ר שמחה קציגין, שהביא לדפוס פירוש למגילת אסתר מאת רבו ר' אלישע גאליקו, ויניציאה שמ"ג. בהקדמת הספר כותב ר' גרשון שהוא נולד באיטליה והובא בגיל רך לצפת, ושם הוא למד כמה שנים, ואחר כך הוכרח לחזור לאיטליה (אין להחליפו ב"ר גרשון ב"ר ישראל קציגין, שחיבר הקדמה ל'מעבר יבק' של ר' אהרן ברכיה ממודנה, מנטובה שפ"ט, ושהדפיס ספר תפילות בשם 'קרוב תודה', מנטובה שצ"ו, משום שהוא חי בתקופה מאוחרת יותר). הוא נבחר יחד עם פישקרול ור' מנחם חלפן לדון בעניין קידושי הנערה, אלא שלבסוף לא יצא הדבר לפועל. פישקרול התרעם עליו והטיל ספק בבקיאותו של גרשון קציגין בדיני קידושין והוסיף ששמע 'מכמה מכיריו שלא נקרא חכם בא"י, רק הוחזק תמיד כאחד מן התלמידים'.

29 ראה להלן, על פישקרול.

30 אנציקלופדיה יודאיקה הגרמנית ואנציקלופדיה עברית.

31 שלשלת הקבלה, עמ' קנד: 'שמצאתי חדושים ביד קרובינו העומדים בשלניקו וקוסטנטינו'.

32 ראה מ' מורטארה, מזכרת חכמי איטליה, פאדובה 1886, עמ' 13: שטיינשניידר, ב'האסיף', ב (1885), עמ' 225—227; סימונסון, מבוא ל'שו"ת זקני יהודה', ירושלים תשט"ז, עמ' 60. ב'מתנות באדם' ס"י לו גזכר ר' מנחם ב"ר יחזקאל קציגין שגר בקאסאלי.

דוד שמואל זנוויל ב"ר קלונימוס פישקרול. רב בקאסאלי. לפי דברי ר' גדליה ן' יחיא בספרו שלשלת הקבלה, עמ' קנג, הוא 'התחיל לנהוג נשיאותו בלומבארדיאה³³ שנת הש"ל (1570). בשנת של"א הוא תיקן, יחד עם נתנאל הדני, שלא לקדש אשה אלא בעשרה. פישקרול עסק בצנזורה של ספרים עבריים וחיבר אינדקס לצנזורה של ספרים עבריים.³⁴ בשנת שמ"ז (1587) עדיין היה גר בקאסאלי, כפי שנראה ממתנות באדם סי' צו. לדעת זנה עבר לאסטי מפני שיש תשובה משלו משנת שמ"ד (1584) שנכתבה שם. אולם אין ספק שפישקרול רק נזדמן לאסטי (הסמוכה לקאסאלי) והוא המשיך לגור בקאסאלי.

בתשובות 'מתנות באדם' אנו מוצאים שפישקרול היה מעורב בכמה פולמוסים חריפים. מלבד השערוריה של שימון והסיכסוך עם משפחת כהן-ויטאלי, ויכוח קשה היה לו בשנת שמ"ז עם ר' דוד ב"ר אליעזר מראווינה ור' אברהם אניילו.³⁵ במחלוקת שלו אנו רואים את תקיפותו וחוסר פשרנותו. הוא מסרב לוותר לשימון ויתור כל שהוא, ועומד על מידת-הדין; כמו כן הוא תוקף בחריפות את כל מי שאינו מסכים לדעתו או שלא נוהג לפי פקודותיו, כמו ר' גדליה ן' יחיא וגרשון קיציגין; הוא מסרב למלא את פסק-דינם של רבני מנטובה שציוו עליו למחול לכהן-ויטאלי.

פישקרול הביא לדפוס את סמ"ק, קרימונה שט"ז, ובדף ק"ס של הספר נדפס שיר שלו.³⁶ בני משפחת פישקרול התגוררו במקומות שונים בצפון איטליה.³⁷ מורטארה³⁸ מזכיר אחד בשם אברהם בן קלונימוס פישקרול, ואפשר שהוא אחיו של ר' זנוויל.

יצחק גרשון. נולד בצפת בשנת ש"י (1550) בערך.³⁹ למד אצל ר' משה אלשיך⁴⁰ ולפי דברי עצמו בתשובה שלו ב'מתנות באדם' למד גם אצל ר' יוסף קארו.⁴¹ הוא עבר לאיטליה והיה מגיה ספרים בבתי הדפוס בויניציאה וכן היה חבר בית הדין שם. חיבר פירוש למגילת אסתר בשם 'שלום אסתר', וכן פירוש לספר מלאכי ועוד. הוא הוציא לאור את קובץ התשובות 'משבית מלחמות' בדבר המקוה ברוויגו, ויניציאה שס"ו.

בקובץ 'מתנות באדם' מצויות שלוש תשובות משלו. בסי' כב עמד לצידו של ר' יחיאל טרבוט במחלוקת גדולה בינו לבין ר' יצחק פואה; סי' רטו הוא הסכמה לפסק של ר' יחיאל טרבוט בהלכות מיסים. על ידידותו עם טרבוט מעידים דברי ר' מיכאל קודוטו בסוף תשובתו אל טרבוט, סי' קלט: 'תיכף הפסק [של טרבוט] נתתיהו ליד החכם השלם מהרר"י גרשון אחינו יצ"ו'. קודוטו היה רב באנקונה, ומלשון זה נראה שר' יצחק גרשון היה אז באותו מקום או סמוך לו. מתשובותיו שב'מתנות באדם' יש ללמוד מתי בא לאיטליה. התשובה שלפנינו נכתבה בתחילת שנת ש"מ (1579), ואילו בתשובה סי' כב אין תאריך אבל לפי

33 קאסאלי היא בלומבארדיה.

34 זנה (לעיל, הע' 9) עמ' 1001.

35 על מחלוקת זו ראה י' זנה, מפאולו הרביעי עד פיוס החמישי, ירושלים תשי"ד, עמ' 132—136.

36 ראה מ' בניהו, הדפוס העברי בקרימונה, ירושלים תשל"א, עמ' 58—59.

37 ראה שטיינשניידר, ב'האסיף', ב (1885), עמ' 225.

38 מזכרת חכמי איטליה, עמ' 49.

39 אנציקלופדיה יודאיקה הגרמנית; סימונסון, מבוא ל'זקני והודה', עמ' 37.

40 ניפ"י—גירונדי, עמ' 147, סי' כז.

41 מתנות באדם סי' כב. הוא כותב: 'וכדכתב מורי הגאון ז"ל בבית יוסף'.

העניין יוצא שנכתבה עוד בשנת של"ח (1578), ולפי זה היה ר' יצחק גרשון באיטליה כבר בשנה זו.⁴² בשנת שפ"ה חזר לצפת ונפטר שם בשנת ש"צ בערך.⁴³

נתנאל בן שבתי הדני. מוצאו ממצרים. היה רב בקאסאלי, ושם חתם ראשון על התקנה של שנת של"א. לפי דברי עצמו הוא היה נוהג לדרוש ולפסוק הלכה לאנשי אלסנדריה. בין שנת של"א לשל"ט (1571—1579) עזב את קאסאלי ועבר לפירארה, ושם היה בין רבני העיר.⁴⁴ ר' משה זכות כותב 'ועל זה מצאתי בס' קב ונקי של חכם הדני הנמצא אצלנו כתב יד'.⁴⁵ בהיותו בקאסאלי הפקידו הכומר המקומי לעסוק בצנזורה של ספרים עבריים. ב'מתנות באדם' יש תשובה משלו משנת שמ"ו, ס"י קיג, בדבר סיכסוך בין רבני פירארה לבין רבני קרימונה, שגזרו חרם בפירארה למורת רוחם של רבני המקום.

'מתנות באדם' תשובה קלד [יח]

נשאלתי אני הצעיר הבא על החותמת להגיד דעתי החלושה על דבר שימון בולונייז דאליסאנדרו דלפאליה שהוציא קול שקדש בפני שנים עדים ממקומו הנ"ל הכבודה והצנועה מרת צורלה בת הנעלה כמר מרדכי שטן יצ"ו, בהיותה במונקלוו מדינת מונפירה. אשר האיש סימון הנ"ל הגבה עדויות העדים במקומו הנ"ל שלא בפני הבחורה הנ"ל, וע"י ג' הדיוטות מדיחי קערות, שלפי הנשמע אינם מכירים בין תכלת ללבן,¹ לא העדים ולא הדיינים. וכן העידו העדים ששימון הנ"ל קדש בפניהם מרת צורלה הנ"ל דרך חלון א' בא' טבעת זהב, עם כי גלוי וידוע היה לפני שימון הנ"ל שיש תקנה אחת נתפשטה בכל גליל מונפי, נתקנה ונעשתה מקדם שם ע"י ארבעה אנשים מגדולי חכמי ישראל, שהתקינו והחרימו לבלתי יהא רשאי שום אדם לא תושב גליל הנ"ל, ולא חיצון, לקדש שום אשה שלא בפני עשרה מישראל, ושנים מהם קרובים לה לאשה המתקדשת. ואם ח"ו יעבור אדם על גזרתם הנ"ל המקדש והעדים יהיו נלכדים במשטח חרמין, מלבד שהקדושין לא יהיו חלים, אדרבה, יהיו מופקעים ויהיו כלא היו, כאשר ראיתי כתוב הכל באורך בטופס הפרוציסו שנעשה על זה. אף כי ידעתי אני הצעיר כי מך ושפל אני ואין בי לא דעת ולא תבונה, מ"מ להפקת רצון השואל וכדי שלא להשיב את פניו ריקם בהיותו אדם חשוב אכתוב ואעלה על ספר הנלעג"ד החלושה בזה הנדון, בעזרת המלמד לאדם דעת, והוא ינחני באורח מישור בעבור שמו הגדול ולהיות בעזרתי שלא אכשל חס ושלום בדבר הלכה, וממנו אשאלה מענה לשון.

תשובה. אע"ג דקיימא לן הלכתא אין חוששין לבי"ד טועין ולעולם אין בודקין אחר בי"ד אלא מחזיקים אותם שהם בקיאים ולא יטעו ... זהו דווקא בסתם בי"ד שאין אנו מכירים בטיב מעשיו, אז נאמר שאין להרהר אחר מעשה בי"ד יפה, אבל הכא בנד"ד שתהו

42 עיין י' זנה, קרית ספר, ז, עמ' 281—282; א' יערי, שם, עמ' 589—590; ד' תמר, שם, לב, עמ' 377—378; י' זנה, שם, לד, עמ' 135—136. לפי דברינו יש הוכחה נוספת לדברי תמר.

43 סימנסון, מבוא ל'זקני יהודה', עמ' 37; א' יערי, שלוחי ארץ-ישראל, ירושלים תשי"א, עמ' 251.

44 ראה למעלה, ובהערה 26.

45 שו"ת ר' משה זכות, ויניציאה תקכ"א, ס"א.

1 על-פי ברכות ט ע"ב.

אקנגייהו של ב"ד וריחיהו וטעמא חמר"א, פשיטא ודאי דכל כהאי גוונא חוששין לב"ד טועין ...

מבואר שקבלת עדות צריך ג' מומחין שיהיו ראויים לדון ... והחמורים הללו אינם יודעים מאומה להבדיל בין מדת יום ובין מדת לילה, לא ידעו ולא יבינו ... אלמא מכל אלין משמע דהבא לאסור אשה צריך דרישה וחקירה, ולקבל העדות בפני בעלי דינים, וע"י גדולי חכמי ישראל הראויין להורות ... דאע"ג דבזמן הזה אנן הדיוטות אנן, מ"מ לאו כל הדיוטות נקראים בי"ד, דלהרמ"ה² דוקא דגמירי דיני אע"פ דלא סמיכי, ולהרא"ש³ ז"ל בעי הכי בא' משלשתן. עם כי מצאתי כתוב דבי"ד לא יקראו אלא בעלי תורה, ומומחין. ובנד"ד שלשתן היו ג' שוורים ...

צאן וראו מה שאמר האלוף כמוהר"ר זנוויל יצ"ו בפסקו שנתברר אצלו כשמש בצהרים שהעדים הללו אינם מבינים בלשון הקדש, וא"כ הרי הם בורים וריקים ויותר גרועים מעמי הארץ שפסולים כולם לעדות ... ומפני זה אומר שמחוייב שימון לעמוד על שבועתו וחרמו אשר קבל עליו ללכת הוא עם העדים בקסאל בבית דינו של מוהר"ר זנוויל יצ"ו, וע"י יקובל עדות העדים בדרישה וחקירה ובפני הבחורה, כי לו נאה לדרוש ולחקור העדים ולדון בדבר הזה להיותו ב"ד הסמוך.

ומאוד תמהתי על ר' גרשון קציגין שהתיר לשימון להביא עדיו באסטי או במקומות אחרים, כי איך יוכל להתיר ר' גרשון שבועה וח"ח שנשבע שימון לבעל דינו הר' מרדכי שטן ובתו תמ"א⁴ והלא הסכימו כל המפרשים והפוסקים ז"ל שכשהנדר או השבועה היו להנאתו של חברו אין מתירין לו אפילו בפניו אלא מדעתו ומרצונו ... נחזור לעניינינו שהואיל והעדות לא נתקבל כראוי ע"י ב"ד בעלי הוראה ובפני הבחורה, א"כ עד עכשיו אין כאן קול ברור, דהאי קלא שהוציא לאו שמיא קלא, דלאו כל הקולות כשרים להוציא פנויה מחזקתה, יען צריך שיהיה הקול ברור והחזק בב"ד ... ועוד אני אומר שאף אם יוחזק אחרי כן הקול לפני ב"ד יפה ... כמו שהוא אומר, הרי יש כאן התקנה העומדת לפניו העשויה בכל התוקף ע"י ד' אנשים מוסמכים להוראה חכמי הגליל מונפירה, ולפי הנראה נתפשטה בכל הגליל הנ"ל, באופן שהקידושין של שימון הם מופקעים ומופקרים ואינם חלים כלל ... ואע"פ שכתב הריב"ש ז"ל בתשובה סי' י"ד וסי' שצ"ט בשם הרשב"א⁵ ז"ל שלא בכל המקומות אמרינן אפקועינהו רבנן לקדושי מיניה ... זהו דווקא כשלא הפקיעו הקידושין בפירוש ... והכי משמע ההיא דמהררי"ק שרש פ"ד, שלא הוזכר בה הפקעת הקידושין כלל אלא שהקהל עשו תקנה בחרם ששום בר ישראל לא יקדש אשה בפחות מעשרה, ואם עבר א' וקדש בפחות מעשרה, קדושי קדושין [בגליון התשובה נוסף קטע: כיוצא בזה ראיתי נוסח התקנה נעשתה בפירארה בשנת שי"ד ע"י הגאונים האדירים מהר"ם⁶ ז"ל מפאדובה ומהר"ר ברוך חזק⁷ ז"ל מפירארה וסייעתם, גם לא התקינו שם אלא על נערה ולא על גדולה תהיה אלמנה או גרושה, ופשיטא ודאי שהעובר על אותה תקנה שקידושיו קדושין, אף כי המקדש והעדים שנתייחדו להעיד שם יהיו נלכדים בחרמם.

2 ר' מאיר הלוי אבולעפיה, הביאו הטור, חושן משפט סי' ג.

3 ר' אשר ב"ר יחיאל, שם.

4 תבורך מנשים אמן.

5 שו"ת הרשב"א חלק א, סי' אלף קפו; תשובות הרשב"א המיוחסות לרמב"ן, סי' קכה.

6 ר' מאיר קצינאלנבוגן.

7 ר' ברוך עוזיאל חזקינו.

עד כאן התוספת שבגליון] ... אבל כשהפקיעו הקידושין בפירוש בהאי כל אפין שוין, דאמרינן כל דמקדש אדעתא דתקנות הקהל מקדש, וכל העובר על התקנות אין הקידושין חלין כלל ...

עם כי מצאנו ג"כ שנים מגדולי הדור מהאחרונים ז"ל שעמדו באיטאליאה, ה"ה הגאון מהר"ר ישראל אשכנזי⁸ זצ"ל שהיה מרביץ תורה ברומה ובפירושה, ובסוף ימיו הלך לארץ הצבי, וכן הגאון כמוהר"ר יחיאל טרבוט צרפתי זקני זצ"ל⁹, שניהם פסקו בהדיא הלכה למעשה דאפילו בקדושים דאורייתא אמרינן מאי דמקדש אדעתא דמאי דאתנו בני העיר מקדש ...

וא"כ בזה יפה הורה ר' גרשון קציגין, שהקדושין מופקעים מכח התקנה, דלא כמוהר"ר זנוויל וחבירו יצ"ו שלא רצו להסכים בזה ...

... כשהתקנה או המנהג אינם לחזק הדת, ואין להם שום סמך מן הגמרא שהוא המקור מן המינים חיים, פשיטא ודאי שנוכל לבטלן, אף אם יש להן שם סמך מאיזה פוסק ... וכן כתבו התוספות¹⁰ והמרדכי¹¹ והגהות מיימון¹² דיש מנהגים דאין לסמוך עליהן, אפילו היכא דתנן הכל כמנהג המדינה. ודבר פשוט הוא זה לפני כל יודעי דת ודין, ודלא כאיזה בר בי רב דחד יומא המתעטף בטליתן של ת"ח והוא אינו ראוי לכך, שסובר דהכל כמנהג המדינה ואפילו במנהג הגרוע שאין לו טעם ולא ריח, גם כי הוא חסר מלח חסר תבלין.

וכי תאמר בלבבך איך תוכל תקנת אותם הד' הגאונים יצ"ו מגליל מונפירה לבטל קדושי שימון הנ"ל, יען כי הוא ועדיו דרים באליסנדריה דלפאליה כנ"ל, ואינם עומדים תחת ממשלת הרבנים הללו. ואף שגזרו גם על כל איש נכרי שילך לדין בגליל מונפירה, בין דירת קבע בין דירת עראי, ואפילו כל שהוא, מ"מ בני העיר יכולים לגזור על עצמם, ואם יש רב בעיר יכול לגזור על אחר אפילו אינו מבני העיר רק שיהיה תלמידו, כמ"ש המרדכי בשם אביאסף ז"ל בפ' לא יחפור¹³. אבל בני עיר אחת אינם יכולים לעשות תקנה ולגזור גזירה על בני עיר אחרת, וכן רב מהעיר אינו יכול לגזור על כל מי שאינו מעירו אם אינו תלמידו ... ועיין בתשובות הריב"ש סי' מ"ד ושצ"ט ותס"ו. וכן נמי מוכח התם דכל מי שהעתיק דירתו ממקום אחד ובא לדור במקום אחר ואין דעתו לשוב לארצו דאין נותנין עליו חומרי מקום שיצא משם, אלא יש לו לילך אחר מנהג מקום שדעתו להשתקע שם בין לקולא בין לחומרא ... הרי מכל זה אנו לומדים שאנשי גליל מונפירה בלבד הם עומדים תחת תקנת הגאונים ז"ל, אבל לא אנשי עירות אחרות. וכ"כ את שני המאורות הגדולים הגאון מוהר"ר יצ"ו¹⁴ זקני טרבוט ובנו הגאון א"א ז"ל בתשובותיהם. מ"מ יש לנו לומר בנד"ד

8 ישראל ב"ר יחיאל אשכנזי, ראש ישיבה ברומי, מגדולי חכמי איטליה בדורו. ראה עליו: ווינער, מזכרת רבני איטליה משנת רע"ח—תקע"ח. בתוך: דעת קדושים, מאת ישראל טוביה אייזנשטאט, פטרבורג תרנ"ז—תרנ"ח, עמ' 48, 50, 74. עלה לארץ בערך בשנת 1522. עיין: א' ל' פרומקין, תולדות חכמי ירושלים, א, עמ' 95 בהערה. תשובתו הנזכרת כאן נמצאת בשו"ת ר' יחיאל טרבוט ממציראטה שבכתוב"ד, ונדפסה אצל א"ח פריימן, סדרי קידושין ונישואין, עמ' קכט—קל.

9 ממציראטה. ראה על שיטתו בזה אצל פריימן, שם, עמ' קלא.

10 בבא בתרא ב ע"א, דיבור המתחיל בגויל.

11 בתחילת מסכת בבא בתרא.

12 משנה תורה הלכות שכנים, פרק ב, הלכה טו.

13 בבא בתרא פרק ב, סי' תקיז.

14 ר' יחיאל ממציראטה.

דכיון ששימון הנ"ל דירתו היתה מתחלה בע' סלוטור¹⁵ שהוא כרך א' מגליל מונפירה, וזה כשנה אחת או יותר שהעתיק דירתו משמה והלך להשתקע באליסאנדריאה העירה, כאשר כל זה נתברר אצלי בעדים ברורים, א"כ בשעה שהותקנה התקנה הנ"ל הוא היה עומד בכלל אחריות ממונפירה. ומפני זה ליכא למימר דכיון שיצא מאותו הגליל יהיה מסולק מן החרם, לפי שהחרם אקרקפתא דגברי רמי. וכן כתב מוהר"ם¹⁶ אלשקר ז"ל בתשובותיו ...

הא קמן מבואר ... דאע"ג ששימון העתיק דירתו מגליל מונפירה אינו מסלק החרם שהחרימו הד' רבנים מאותו הגליל ועל ראש רשעים כמוהו יחול עכ"פ, באופן שקדושי אינם קדושים והם בטלים מכל וכל מכח התקנה הנ"ל. אבל העדים שנתייחדו בקדושין הללו, אם לא היו מגליל מונפירה כדרך שהיה שימון, אני אומר שאעפ"י שעשו שלא כהוגן להטפל בנכלים וערמומיות כאלו לקדש אשה בפניהם שלא מדעת אביה ואמה וקרוביה כמנהגם של ישראל, מ"מ לא נלכדו בחרם גזרו אותם הרבנים, להיות מעיר אחרת ולא מגליל מונפירה. לכן אני אומר שיש לו להזהר למוהר"ר זנוויל פישקרול יצ"ו לבלתי יחרים העדים יען אינם ראויים לכך כאמור. ורז"ל אמרו דמאן דמשמתא חבריה שלא כדין בר שמתא הוא ... ומזה אין צריך להאריך כי ידעתי שהאלוף מוהר"ר זנוויל יצ"ו בקי בתדרי תורה, וכל רז לא אניס ליה, ומובטח אני בו שלא יצא מתחת ידו דבר בלתי מתוקן, כי חכם כמלאך ה' צבאות הוא ... נאם הצעיר והדיוט שפל ונמוך יחיאל צא"ו¹⁷ בן לגאון ה"א כמוהר"ר עזריאל טרבוט זצ"ל גר פה מודינה, כח אגוש[טו] השל"ט.

מתנות באדם' סימן קלה

[יט]

[תשובה מרבי מיכאל קודוטו לרבי יחיאל טרבוט]

בית מלא ספרים, המאיר לארץ ולדרים, שלום. הפעם אודה את ה' שהחייני וקיימני והגעתי לחזות בנועם אגרתך ידיד נחמד, כי אותותיך לא ראיתי זה ימים רבים, ועתה נחמתני כי הקורא בכתב אוהבו כאלו מדבר עמו. גם ראיתי הפסק גדול ורחב ידיים מלא כל כאשכול, ואיברא כי דברי הפסק מכרזין על מעלת הפוסק על רוחב בקיאותו וגודל פלפולו, דמעיל פילא בקופא דמחטא,¹ אשרי יולדתו וירבו כמותו בישראל, זרע קדש ברך ה'. והגם כי עתה סבבני גם סבבני עסקים עקריים מבית ומחוץ, מ"מ דרך העברה ובדיעבד אכתוב שנים או שלשה גרגרים מאשר עלה על לבבי ומשום יגדיל תורה ויאדיר. אומר שגם שענפי הפסק מרובין, השורש א' הוא ל(א)מו, יען כי הקוטב אשר עליו סובב כל הדרוש הוא לדעת אם יש כח ביד מתקני התקנה להפקיע ולהפקיר כסף קדושין, יען כי כפי הנראה יש פנים אחרים ואינו דבר מוסכם מכל הפוסקים ויש מקילים ומחמירים. ויען

¹⁵ סאן סלוטור. היהודים באיטליה היו משנים את השם כדי שלא להזכיר שמה של עבודה זרה.

¹⁶ ר' משה בר' יצחק אלשקר, מגדולי החכמים בדור הגירוש. נפטר בירושלים סמוך לשנת ש"י (1542).

¹⁷ צעיר אנכי ונבזה.

1 ברכות נה ע"ב.

כי היסוד אשר עליו בנה מעכ"ת בניינו עם המקילים הוא על סוגיית הגמ' בפ"ק דכתובות² וביבמות פרק האשה,³ כל המקדש אדעתא דרבנן מקדש ואפקעינהו רבנן לקדושי מיניה. ורוצים לומר דבנד"ד אדעתא דרבנן ותקנות הקהל קדש שימון והיו כלא היו. אומר אני ... דאינו תולה קדושו רק לפי דעת חכמי התלמוד על הדין, לא על דעת תקנות וסייגים שנגזרו אחרי חתימת התלמוד, והכי ס"ל הריב"ש ... בסי' י"ד ושצ"ט ... ואינו די מה שמשיב מעכ"ת שר"ל דוקא כשלא הפקיעו הקידושין בפירוש, כי כל עניין קאמר וסתם דבריו ... ואפילו אם ת"ל שהפירוש האמיתי הוא אותו שדרך מעכ"ת עם שאר הפוסקים המקילים ומבטלים הקדושים, הכא בנד"ד לא שייך דין זה דכל המקדש אדעתא דרבנן מקדש, אדרבא, שימון זה לא קדש לפי דעת החכמים מתקני התקנה רק נגד דעתם ורצונם ... ולכתחילה רצה לעבור התקנה כאשר מובן מלשון השאלה הצועקת ואומרת, ז"ל: אם כי גלוי וידוע היה לפני שימון הנ"ל שיש תקנה נתפשטה וכו' ע"ש.

ואחרי שגלוי וידוע היה לפניו התקנה ואפילו הכי עבר וקדשה מי אינו יודע שלא תלה קדושו ע"ד חכמי מתקני התקנה ... עוד בר מן דין ובר מן דין, עם טוב התבוננות, דין זה לעשות בו מעשה ולהתיר האשה בלי גט אינו מוסכם אפילו מאותם המקילים ... וגדולה מזו אומר שגם עם דיוק הישר, גם בעיני הד' חכמים מתקני התקנה היה ספק אצלם אם היה יכולת בידם להפקיר ולהפקיע כסף קדושין כאמור, וכל זה ברור כשמש בצהרים בלשון התקנה האומר וז"ל: ואם ח"ו וב"מ יארע שיהיה איזה פורץ גדר זה, אם יש בנו יכולת זה, מעתה ומעכשיו אנו מפקירים החפץ אשר יקדש בו וכו'.

הרי לך שגם אצלם היתה הלכה רופפת בידם ... ולאפס הפנאי לא ארחיב עוד ... כי תכף הפסק נתתיהו ליד החכם השלם מהרר"י⁴ גרשון אחינו יצ"ו, ואילו לא גליתי כוונתי ולא דברתי קטנה או גדולה, למען דעת את אשר בלבבו. ונשארנו בהסכמה יחד כי אחרי חג זה בע"ה יחד נמתיק סוד ונרד לעומקה של הלכה ... דברתי את כל זה דרך משא ומתן וחי' ה' ... כי אני אוהב למעכ"ת אהבה עזה, וכל הפצתי לעשות נחת רוח למעכ"ת ... ובין דא לדא השיבני לספקות הללו. והנני נוטה למעכ"ת כנהר שלום.

אנקו[נא] ה תשרי שנת ש"ם עולם אתן לו, למצותך מזומן ובאהבתך נאמן מיכאל קודוטו

'מתנות באדם' סימן קלט

[כ]

[תשובה על הנ"ל]

אגרת מעכ"ת שנכתבה ה' תשרי שעבר מצאתני להגיע לידי, ומאד הייתי משתאה ומשתומם על המראה ... כי אין אצלי ספק שמאד יצאת מכוונת האמת, ועוד שנבהלת להשיב ... שנמהרת לשים מחלוקת בין הפוסקים מלבך ולא מצאת בהם מחלוקת בהדיא ורבותינו ז"ל ... הורונו ... להשוות הדעות ... ומצאתי כתוב בתוספות דיבמות פ' ב"ש¹ שכתבו

2 דף ג ע"ב.

3 דף צ ע"ב.

4 ר' יצחק.

1 בית שמאי, דף פט ע"ב, בדיבור המתחיל כיון.